

30. *Логовский В.* Второе рождение древнего храма // Керченский рабочий. – 1976. – 31 июля. – С. 3.
31. КІКЗ НА, оп. 7, спр. 45, арк. 1.

Соколов А.А. Памятники культовой архитектуры Крыма между «серпом и молотом» хрущевских религиозный гонений (конец 50-х – середина 60-х гг. XX в.)

Рассмотрена проблема охраны памятников культовой архитектуры в период пребывания на посту Первого секретаря ЦК КПСС Н.С. Хрущева. На конкретных примерах показано влияние политических установок, высшего руководства страны на состояние памятников. Передан масштаб атеистической компании. Продемонстрировано бессилие действовавшего памятникоохранительного законодательства и волонтаристский характер принимаемых решений. Особое внимание уделяется фактам разрушения культовых зданий, доведения их до аварийного состояния и использования в хозяйственных целях. В качестве примеров показана непростая судьба собора св. Владимира в Херсонесе, церкви архангелов Михаила и Гавриила в Феодосии, храма Иоанна Предтечи в Керчи, мечетей Джума-Джами и Муфти-Джами. Освещены последствия такой политики, нанесшей непоправимый вред культурному наследию Крыма.

Ключевые слова: культовые памятники, охрана памятников, архитектура, разрушение, Н.С. Хрущев.

Sokolov A.A. Monuments of religious architecture of Crimea between the «sickle and hammer» Khrushchev religious persecution (late 50's – mid 60's XX century)

The problems of the protection of monuments of religious architecture in the period of the First Secretary of the Central Committee of the Communist Party Myukta Khrushchov. Using concrete examples show the effect of policies, the country's leadership on the state of monuments. Transferred to the scale of atheism. Demonstrated the impotence of the law in force of heritage protecting and voluntaristic nature of decisions. Special attention is paid to the facts of the destruction of religious buildings, bringing them to the emergency condition and use for commercial purposes. An example of the difficult fate of the Cathedral of St. Vladimir in Chersoneses, church of the Archangels Michael and Gabriel in Theodosia, St. John the Baptist church in Kerch, Juma-Jami and the Mufti-Jami mosques. Sanctified by the consequences of these policies, has caused irreparable damage to the cultural heritage of the Crimea.

Keywords: religious monuments, protection of monuments, architecture, destruction, Myukta Khrushchov.

Подано до друку: 18.09.2013 р.

УДК 7(477):351.853

В.П. БАДЯК

**Теоретичні й практичні методи
обліку об'єктів культурної спадщини**

Запропоновано виклад практичних і теоретичних методів обліку об'єктів культурної спадщини України в історичній ретроспективі, вказано на складність, недовершеність у цій роботі, що обумовлена не стільки об'єктивними, скільки суб'єктивними чинниками, домінуванням ідеологічних засад в тоталітарний період.

Ключові слова: теорія, практика, облік, культурна спадщина, об'єкт, пам'ятка, реєстр.

Охорона культурної спадщини, що охоплює правові, фінансові, матеріально-технічні, містобудівні й інші заходи, починається з обліку – виявлення, наукового вивчення, класифікації та державної реєстрації її об'єктів. Облік –

це комплекс теоретичних і практичних дій, в рамках Закону «Про охорону культурної спадщини», спрямованих на з'ясування кількісного та якісного стану культурних надбань, їх поцінювання з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду [1], щоб надати об'єкту культурної спадщини статусу пам'ятки, себто внести його в Державний реєстр (Держреєстр). Увага дослідників (І. Абрамова, П. Арсенич, О. Береговський, П. Калугін, Ю. Стріленко, Н. Поляцкова, О. Титова, Е. Піскова, Л. Федорова, В. Чешко, Л. Семенчук) до даної проблеми не вгасає [2], проте вона настільки об'ємна, складна й неоднозначна, що вимагає подальшого вивчення.

Набутий вітчизняний і зарубіжний досвід засвідчує, що успіх у цій справі забезпечується застосуванням різних методів щодо виявлення та наукового вивчення об'єктів, котрі заслуговують на статус пам'ятки.

Збір і фаховий аналіз джерельного фактажу треба починати з літературного методу. Він передбачає прискіпливе вивчення писемних джерел на обраний об'єкт, складання бібліографії. Треба знати все, що опубліковано про об'єкт, аби мати про нього максимальні дані й не повторюватися, не претендувати на першовідкривача. Зрештою, цього вимагає етикет науковця, повага до праць попередників. Опісля братися за неопубліковані матеріали, що можуть зберігатися в архівних, музейних фондах, рукописних відділах бібліотек. Вивчення писемних джерел потрібне як для теоретичних обґрунтованих висновків, отриманих у процесі досліджень, так і спростувань багатьох легенд, міфів, особливо фальшивок, що продукувалися ворожою ідеологією стосовно історії України.

Джерельну інформацію про об'єкт виявлення та дослідження можна отримати за допомогою дистанційного методу – звернення до місцевих органів влади, активістів Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОПШК), громадськості письмово, через пресу. Цей метод використовували краєзнавці В. Плащанський, В. Чернецький у другій половині XIX ст., зібравши дані про ряд міст і сіл Галичини [3], а також автор цих рядків, довідавшись про драматичну долю о. М. Сікори, депортованого 1945 р. з Польщі на місце його спочинку в с. Мишків на Тернопільщині [4].

Пошук, дослідження об'єктів передбачає їх відвідання, якщо по-іншому – здійснення експедиційного методу. Збір фактажу на місці якнайбільше поєднує теоретичні знання з практикою. Цей популярний метод має також велике пізнавально-виховне значення, формує національно-патріотичні почуття, згуртовує подвижників, що засвідчили роки кризи і падіння радянської тоталітарної системи, коли масово проводилися походи в пошуках меморіальних місць борців за незалежність України, їх упорядкування, відновлення. Часопис «Пам'ятки України» став інформаційним спонсором експедиції «Забуті могили», опублі-

кувавши десятки повідомлень на цю болючу для українства тему [5]. «Забуті могили – це карби нашої совісті. Забуті могили – це збіднілі душі...» [6], – писав відомий письменник Р. Федорів. Свою біль він виклав у фундаментальній статті «Могила на Україні» [7].

Експедиція – справа відповідальна, її проведення мусить бути добре продумане й підготоване. Сказане стосується і археологів, хоча вони як професіонали зобов'язані знати свою методику пошуків, без чого не отримують дозволу («відкритого листа») на розкопки. Обстеження, дослідження об'єктів не обійдеться без використання фотоапарата, відеокамери, а також давніх і завжди надійних засобів – олівця (ручки) й зошита.

Особливу увагу слід надати старим будівлям, побутовим речам, котрі цезають. Їх треба докладно описати (інвентаризувати), про виняткові знахідки потрібно повідомити органи влади або відповідні установи культури, запобігти, щоб вони не стали здобиччю шахраїв, злодіїв.

Художньо-обдаровані учасники експедиційного методу матимуть нагоду зробити замальовки пам'ятних об'єктів. Такі роботи завжди мали й мають свою специфічну цінність і джерельну вагу, якщо згадати зарисовки історичних об'єктів, зроблені Т. Шевченком. Виявити свій мистецький хист можна під час польових спостережень, що стосуються обстеження, обмірів об'єктів, визначення стану їх збереженості. Приміром, це добре показав художник М. Козурак як учасник експедиції «Фортиці і замки України», очолювану директором Центрального державного історичного архіву України у Львові О. Мацюк. Експедиція, подолавши 2500 км, обстежила в травні-червні 1990 р. в понад 50 населених пунктах більше 50 фортифікаційних об'єктів. На жаль, як констатовано у звіті експедиції, «це була подорож слідами руйнацтва, безгосподарності, беззаконня» [8].

Аналогічних експедиційно-дослідницьких праць місцями історичної минувшини більше. Крім описово-ілюстративного матеріалу, інколи їх автори вдаються до методів картографічного – позначення на мапі краю, України пам'яток, або статистичного, що полягає у відборі кількісних показників, їх динаміку у зростанні чи зменшенні. Цей метод, викладений у таблицях, схемах, діаграмах, графічних зображеннях, завжди доречний і корисний.

Сприйматиметься підсумкова робота з конкретними порадами щодо влаштування експозиції, звернення до державної інституції з пропозиціями стосовно збереження об'єкта, його класифікації та внесення у державний список, вжиття інших нагальних заходів у цій болючій ділянці, в якій ніколи не бракувало проблем.

Проблеми не винятково сучасні та не поодинокі, і в цій справі громадським подвижникам відводиться не остання роль. Пошук і дослідження цін-

ностей минулого має супроводжуватися бажанням їх захищати як від природних катаклізмів, так і від антропологічного чинника. Це аксіома, про яку знають, за котру чимало ратує, але зарадити на ділі не в стані так, якби це було належно. Ще в сиву давнину звучали заклики до порятунку цінностей культури від пограбувань, руйнації.

Із зростанням мілітарної потуги прямо пропорційно зростали й людські, матеріально-духовні втрати. У цьому сенсі ХХ ст. сягнуло апогею, перенісши дві світові війни, безліч локальних конфліктів. Наміри окремих особистостей, товариств запобігти руйнаціям, виробити й запровадити морально-етичні норми поведінки войовничим авантюристам переважно уподібнювалися «голосу волаючого в пустелі», бо «коли гармати грають – музи мовчать».

Зайве повторювати про масштаби втрат українського народу, землю якого пройшлися молохом війни так звані соціалістичні перетворення. Попри цей трагізм, в Україні ніколи не бракувало особистостей різного соціального й інтелектуального рівня, аби не заступитися за національні святині, намагатися їх зберегти, що нерідко коштувало їм власного життя.

Труднощі та драматизм у цій справі передусім полягали в тому, що Україна впродовж віків була підневільною, розтягнутою сусідніми державами, а, отже, не могла мати цілісної статистичної картини наявних цінностей культури, пам'яткоохоронної тактики й стратегії.

У Західній Україні, що опинилася з волі переможців Першої світової війни у складі відновленої Польщі, домінуючу роль у суспільно-політичному й духовному житті відігравали поляки. До слова, вони займали провідні місця й за австро-угорського панування, успадкувавши пам'яткоохоронні засади, які ініціював цісарський уряд, починаючи від створення 1850 р. Центральної комісії для дослідження та збереження давніх і ошатних будівель Відня; небавом – до створення мережі виконавців-консерваторів, Грона консерваторів у 1888 р., в т.ч. для Східної Галичини [9], зрештою – ухвалення відповідного закону 1903 р. З прийняттям останнього, здійснено організаційні заходи, зокрема справу охорони пам'яток передано до компетенції Міністерства віросповідань і народної освіти, засновано консерваторські уряди на чолі з генеральними консерваторами на місцях [10].

Проте сприймати ці правові нововведення як гарантію цілковитої недоторканості архітектурних споруд не доводилося, особливо там, де держава не вкладала грошей. Укладання реєстрів ще не було на часі, хоча вже поширювалася практика опису цікавих об'єктів, як це зробив журналіст «Gazety Lwowskiej» Ф. Лобеський стосовно костелів і церков Львова. Значні дослідження, інвентаризацію об'єктів архітектури розгорнули активісти польського науково-громадського «Товариства шанувальників старожитностей Львова», заснованого

в 1906 р. Своєрідною альтернативою йому стало «Товариство охорони української старовини», створене в 1913 р. за ініціативою І. Свенціцького [11].

Початок ХХ ст. можна характеризувати як значне збагачення теоретично-правових засад охорони об'єктів культури, їх популяризацію.

Отже, успадковані нормативи Грона консерваторів від 1920 р. стали державною структурою й отримали назву Консерваційного управління, яке існувала до приходу радянського режиму у вересні 1939 р. У цьому міжвоєнному відрізку часу функціонували різні підструктури. Впродовж цього останнього десятиріччя головою Львівського окружного уряду консервації був доктор З. Гернуг, який зарекомендував себе плідним практиком і знавцем історії мистецтва, автором праць, розпочав реалізацію програми інвентаризації пам'яток Львова, що супроводжувалася науковими описами, виготовленням фотокліше, архітектурними обмірами [12].

Напевно, цей доробок послужив науковим багажем, аби в 1933–1934 роках Львівський воєводський уряд надав давнім житловим, культовим, громадським будівлям Львова статус пам'яток. Було сформовано концепцію місць-заповідників. До цих важливих питань долучилися й «Товариство охорони інтересів і культури Львова», що виникло в 1934 р. Результатом спільних урядових і громадських зусиль визнано в 1937 р. середмістя Львова пам'яткою [13].

Про визнання пам'яток у регіональному або державному масштабі ще не йшлося. Приватна власність загальмовувала цей процес. Тим паче, не відаємо, як вирішувалися питання щодо об'єктів українського походження. Антиукраїнська політика, яку реалізовували польські «яструби», звелася до того, що Східну Галичину, переважно населену українцями, офіційно назвали Східною Малополющею, про обіцяну культурну автономію «забули». Українцям вдалося з великими труднощами врятувати могили січових стрільців, вояків Української Галицької Армії, що загинули в польсько-українській війні 1918–1919 років [14], встановити, внаслідок археологічних розкопок, проведених Я. Пастернаком, що столиця Галицько-Волинського князівства Галич була на місці теперішнього с. Крилису Галицького району, виявити в залишках Успенського собору останки кн. Ярослава Осмомисла, які тепер покояться у крипті собору св. Юра у Львові. Ще один національний подвижник М. Драган уклав список «Українських дерев'яних церков» у 2-х томах [15]. Звичайно список не мав пам'яткоохоронної ваги, але давав уявлення про їхню кількісну й архітектурно-мистецьку вартість. Ще скажемо, що православні церкви Холмщини й Підляшшя, коли наприкінці 1937 р. поляки почали їх ліквідувати як «непотрібні об'єкти». З 389 церков залишилася 51, 149 перетворено на костели, 189 зруйновано [16]. У такий спосіб українців краю змушували переходити на католицтво, ополячуватися.

Не менш драматичні події відбувалися з храмами в підрадянській Україні. Різниця лише в тому, що марксистсько-ленінська ідеологія взагалі не сприймала релігійні вірування, оцінюючи їх як «опіум для народу».

Становлення облікової системи культурних надбань в радянській системі проходило складно з переплетінням обнадійливо-оптимістичних і злочинно-драматичних процесів. Для царизму терени України, яку називали Малоросією, була скарбницею, з котрої вивозили цінності у музеї російських столиць – Санкт-Петербурга і Москви.

У час визвольних змагань 1917–1921 років за діяльності Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР виникали комітети, комісії з когорти українських вчених, краєзнавців, які у важких умовах іноземного та громадянського протистояння досліджували історико-культурні об'єкти, запобігали їх руйнації.

Перемога більшовизму спричинила кардинальні, суперечливі підходи у ставленні до надбань культури. Частина люмпенізованого пролетаріату, насажена революційними гаслами «разрушить до основанья», позбиткувалася над багатьма об'єктами старовини, культури. Більшовицький центр, що в теоретичному й практичному сенсі засвідчив зразки цього нігілізму, взявшись за пограбування за вказівкою В. Леніна (1922 р.) церковних цінностей [17], навіть змушений був вгамовувати лівацькі пристрасті пролеткультівців, наразі переконувати, що без культури, яку капіталізм залишив, життя комуністичного суспільства побудувати не можна [18].

Прийняті Раднаркомом Росії перші декрети пропагувалися як «вияв ленінської турботи за збереження культурної спадщини», а насправді запроваджувалася тотальна система державного контролю й обліку цінностей, націоналізація приватної власності.

Як не дивно, але ці декрети бралися урядом Радянської України – Раднаркомом – до виконання як власні. Це стосується декрету Раднаркому Росії від 7 січня 1924 р. «Про облік і охорону пам'яток мистецтва, старовини і природи» [19], в якому викладені загалом добрі наміри, але з незначним результатом.

Одночасно маємо підстави стверджувати, що декрет, в умовах розгортання українізації, стимулював появу в Україні нормативного акту – Положення Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету й Раднаркому УРСР «Про пам'ятники культури і природи» (1926 р.) [20]. Це перший в Україні законодавчий акт, в котрому кодифіковано всі попередні радянські декрети й постанови та використано досвід у цій галузі, а також розроблено нові правила і порядок обліку, охорони, утримання, дослідження й пропагування музейних і позамузейних (нерухомих) пам'яток. Останні класифікувалися за республіканськими та місцевими категоріями, а критерії їхніх цінностей базувалися на науковому, історичному або мистецькому значенні. Хоча вживання загаль-

ноприйнятих «пам'ятники культури і природи» законодавчо не визначалися, проте за ним, фактично, закріплювався термін для всіх об'єктів, що бралися під державну охорону.

До цього положення в нормативних текстах не було термінологічної єдності, вживалися різні понятті: «пам'ятники мистецтва і старовини», «історичні та мистецькі цінності» тощо.

Виконувати Положення доручалося створеним Українському комітету охорони пам'ятників культури (УКОПК) і Українському комітету охорони пам'ятників природи (УКОПП), а також Всеукраїнському археологічному комітетові (ВУАК). Вони розпочали першу державну реєстрацію пам'яток культури України. Спочатку акцентовано увагу на найважливіші пам'ятки, розподілено й розіслано на місця форми облікової документації – «Анкету» для збирання відомостей про пам'ятки матеріальної культури, природи, що підлягають охороні, «Реєстраційні картки» тощо [21].

У травні 1927 р. УКОПК склав загальний список зареєстрованих нерухомих об'єктів культури: археології, історії та архітектури [22]. Нарком освіти УРСР класифікував їх за категоріями республіканського та місцевого значення. До першої відніс 562 об'єкти, в т.ч. 374 архітектури, 101 археології, 87 історико-революційних і меморіальних. Тоді ж, УКОПП вніс у список 199 пам'яток природи, низка з котрих мали також історичну й архітектурну цінність [23].

Низку пам'яток затверджено окружними комітетами й класифіковано їх як пам'ятки місцевого значення. В окремих округах, зокрема на Донеччині, Волині, облік не проводився, що можна вважати як невимогливість органів влади до цієї справи та відсутність відповідних фахівців. Найкраще справи йшли в археологів. Приміром, завдяки розробленим професором О. Федоровським інструкціям і програмам для розвідок, реєстрації та опису пам'яток археології нараховано їх в Україні 36 тис. [24].

Далі більше: укладено п'ятирічний план історико-археологічних досліджень. У 1928 р. працювали експедиції в 30 із 40 округів України. Значною мірою це обумовлено масштабами індустріалізації в СРСР. Одним із головних її об'єктів було будівництво Дніпрогесу на Запоріжжі. Тут, перед затопленням історичних місць, від 1926 до 1929 р. працювала експедиція на чолі з академіком Д. Яворницьким. Виявлено давні могильники, кургани, неолітичну стоянку, землянки, п'ять мечів доби кн. Святослава Ігоревича, запорізькі поховання. Сотні ящиків зі знахідками відправлено в музеї Києва, Харкова, Катеринослава (Дніпропетровська) [25].

У 1920-х роках досліджувалися античні пам'ятки Причорномор'я, городище в с. Усатів поблизу Одеси, археологічні пам'ятки на Слобожанщині, а також меморіальні пам'ятки на кладовищах у Києві. Надгробники класифі-

кувалися відповідно до їх історико-мистецької цінності і вписувалися в облікові картки [26].

Розпочато оприлюднення знахідок, пошуків. УКОПК видав у 1927 р. перший збірник «Охорона пам'яток культури на Україні», в якому вміщено загальнопрограмову статтю, інформаційно-інструктивні матеріали. Більшість з них стосувалася пам'яток археології. Особливу увагу надано вивченню й охороні залишків старогрецького міста (колонії) Ольвії, якщо взяти до уваги дві урядові постанови 1921 р. і 1924 р. [27].

Наступні випуски збірників про охорону пам'яток культури в Україні планувалися присвятити історико-революційним, архітектурним пам'яткам.

Акцент на історико-революційні об'єкти посилювався, особливо у зв'язку з наближенням десятиріччя більшовицького перевороту (1927 р.) Всесоюзні та республіканські урядові структури ухвалили відповідні заходи, серед яких передбачався пошук, облік і взяття під охорону нерухомих пам'яток революції і громадянської війни, визначався порядок їх реєстрації і класифікації [28].

Увага до цього виду пам'яток недавньої минувшини означала значно більше, ніж елементарний облік. Кінець 1920-х – початок 1930-х років позначений агресивними проявами до об'єктів культурної спадщини, що нерідко визначалися носіями буржуазної ідеології. Тон у цій нігілістичній справі задав Перший всеросійський збір музейників (грудень 1930 р.), на якому констатовалося, що «переважна більшість архітектурних пам'яток може бути з успіхом і без особливої втрати використана для потреб сучасності» [29].

В Україні, що підходила до найтрагічніших сторінок у своїй історії – колективізації–голодомору–геноциду – це «почули». Партія влади почала організувати «нарікання трудящих» на церковників, котрі зі своїми обрядами, дзвонами не дають нормально працювати. Особливу агресивність демонструвала Спілка войовничих безвірників (безбожників). Небавом вона рапортувала, що в 1930 р. закрито 535 культові споруди. З 12300 церковних будівель у 1917 р. до 1936 р. закрито 7341. Понад 65 % пам'яток архітектури культового призначення в 1930-ті роки було зруйновано або перебудовано [30].

Спроби УКОПК та Наркомосу УСРР вплинути на негативний процес у культурній спадщині не мали жодного успіху. Сотні пам'яток втрачали свій статус, інші розпоршувалися по різних відомствах, що послаблювало їх захист. Так, у Києві опинилися у підпорядкуванні комунального господарства Золоті ворота, Андріївська церква, будинок-музей Т. Шевченка, брама Заборовського, косий капонір Новокиївської фортеці, пам'ятники Б. Хмельницькому і Магдебурзькому праву. Пам'яткоохоронні структури ліквідувалися, а з ними – в прямому розумінні цього слова – їхні ревниві працівники [31].

Наситившись мільйонами безневинних жертв і вивівши з духовного вжитку тисячі цінностей української культури, більшовицький режим знову вирішив злукавити, заявити, що пам'ятки культури йому не чужі. У серпні 1940 р. Раднарком УРСР прийняв постанову «Про організацію Комітету охорони та збереження історико-культурних, архітектурних і археологічних пам'яток УРСР», який очолив письменник П. Панч [32]; організувалися відповідні місцеві структури при облвиконкомах. Нагадаємо, що майже рік тому були возз'єднанні з УРСР західноукраїнські землі, тож у комплексі «соціалістичних перетворень в оновленому краї» пасували пам'яткоохоронні заходи. Форсованими темпами вилучалися цінності з приватних музейних колекцій, книжки передавалися у бібліотеки, що оголошувалися державними, відверті антибільшовицькі символи, які возвеличували подвиги поляків у радянсько-польській війні 1920 р., зносилися тощо. Така ж доля спіткала багатьох, хто переймався національною культурою і не подався «за Сян», себто за кордон, де господарювали німецькі окупанти на території Польщі.

Воєнне лихоліття, що пройшлося молохом Україною, завдало непоправних втрат її культурній спадщині. Наскільки радянський режим щиро переймався цими втратами – важко сказати, але розгорнути пропагандистську кампанію, що це справа винятково німецьких загарбників – незабарився.

До незавершеного обліку пам'яток довоєнного часу, руйнацій, до яких долучилися в роки війни, треба було повертатися, на що націлювала чергова постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 6 грудня 1945 р. «Про заходи до впорядкування стану пам'ятників культури, старовини і природи на території УРСР», якою затвердили «Положення про пам'ятники культури і старовини» [33]. Цей акт успадкував окремі правові позиції «Положення» 1926 р., але класифікував пам'ятки залежно від наукової, художньої або історичної цінності на категорії союзного, республіканського і місцевого значення, а також визначав методу їх наукового дослідження, обліку й складання державних реєстрів тощо.

Проте в термінологію спадщини знову внесено різнобій, бо мовилося про «пам'ятники культури і старовини». Їх дефініції відсутні.

До недоліків також слід віднести розпорошеність пам'яток: історії, монументи і заповідники підпорядковано Комітетові у справах культурно-освітніх установ; архітектури, монументального живопису, скульптури, садово-паркової архітектури – Управлінню у справах архітектури.

У 1946 р. створено Урядову комісію з охорони пам'яток культури і старовини для здійснення загальнодержавного нагляду за всіма пам'ятками. Комісія розглядала проекти державних списків пам'яток, затверджувала порядок обліку, реєстрації тощо, санкціонувала проведення археологічних розкопок, мала

право вимагати від різних структур звіти з питань обліку і охорони пам'яток. Зроблено інші заходи, які посилювали контроль у цій справі.

Таким чином, друга державна реєстрація пам'яток культури була забезпечена нормативними актами і відповідними виконавськими структурами, які поживали роботу стосовно виявлення та наукового опису пам'яток, взяття їх на державний облік. Активну участь у цій роботі взяли краєзнавці, працівники музеїв, заповідників. Кількість зареєстрованих пам'яток історії, археології і мистецтва зростала.

Проте у зв'язку з ухваленням постанови Ради Міністрів СРСР від 14 жовтня 1948 р. «Про заходи до поліпшення охорони пам'яток культури» в розроблену систему обліку пам'яток внесено корективи, запровадивши єдиний термін «пам'ятки культури», а в затвердженому Положенні, в якому визначені права і функції союзних, республіканських і місцевих державних органів, встановлено єдиний порядок обліку, реєстрації, охорони та використання пам'яток. Останніми вважалися ті, що мали наукову, історичну або художню цінність, тобто підтверджено раніші критерії. Всі пам'ятки ділилися на чотири види: архітектури, мистецтва, археології та історії із зазначенням переліку типових об'єктів. Серед історичних пам'яток такими значилися, що пов'язані з важливими подіями «в житті народів СРСР, революційним рухом, громадянською війною і Великою Вітчизняною війнами, соціалістичним будівництвом», життям і діяльністю видатних діячів, народних героїв [34].

Рада Міністрів УРСР у тому ж 1948 р. майже адекватно відреагувала на союзні ухвали відповідними постановою і положенням. На відміну від попередніх нормативів, тепер пам'ятки класифікувалися за двома категоріями: союзною і республіканською. Фактично поза правовим захистом залишався великий масив культурної спадщини місцевого значення. За практичним призначенням пам'ятки поділено на 3 групи: не можуть використовуватися (окопи, вали, обеліски, фонтани, стіни тощо); можуть використовуватися як музеї, наукові установи зі збереженням їх цінностей; можуть використовуватися у господарських справах без заподіяння їм шкоди.

Займатися питаннями охорони й використання пам'яток було покладено на Комітет у справах культурно-освітніх установ (стосовно пам'яток історії і археології), Управління у справах архітектури (стосовно пам'яток архітектури), Комітет у справах мистецтв (стосовно пам'яток мистецтва). Урядова постанова зобов'язувала ці структури провести впродовж 1948–1949 років облік виявлених пам'яток [35].

Очевидно зобов'язання було обтяжливим, бо тільки в 1949 р. комітети в справах мистецтв та архітектури затвердили інструкції про порядок обліку, реєстрації, утримання і реставрації пам'яток, підпорядковані їм; наступного

року аналогічну інструкцію стосовно археологічних та історичних пам'яток затвердила Рада Міністрів УРСР [36].

Справа набула затяжного характеру, пов'язаного значною мірою з реорганізаційними акціями, що розпочалися після смерті Й. Сталіна в 1953 р. Замість ліквідованих комітетів у справах мистецтв і культурно-освітніх установ утворено Міністерство культури УРСР, на яке покладено функції займатися пам'ятками цих комітетів, Управління у справах архітектури перетворено на Державний комітет у справах будівництва і архітектури УРСР (Держбуд УРСР), за яким залишилися пам'ятки архітектури.

Останній завершив роботу щодо обліку пам'яток архітектури, список яких затвердила 25 березня 1956 р. Рада Міністрів УРСР. У ньому значилося 2057 визначних архітектурних об'єктів республіканського значення [37].

Але чинність списку була нетривалою. Чергова атеїстична кампанія в СРСР, скорочення коштів насамперед на потреби культури та мистецтва були підставою для ухвалення 14 червня 1961 р. постанови Ради Міністрів УРСР «Про виключення із списків пам'яток архітектури Української РСР об'єктів, що не мають визначної цінності» [38].

Упродовж двох проведених у 1961–1962 роках свавільних кампаній, які підсумувала урядова постанова від 24 серпня 1963 р. «Про впорядкування справи обліку та охорони пам'яток архітектури на території Української РСР», у державному списку залишилося 1346 пам'яток під 864 охоронними номерами [39]. Львівщина позбулася у списку замку XVII ст. в с. Білий Камінь, церкви Святого Духа 1502 р. з фресками XVII ст. в с. Петеличі, у Львові – Преображенської церкви і костелу Єлизавети, Київ – Кловського палацу й окремих споруд Видубицького монастиря, в низці регіонів – великої кількості пам'яток дерев'яного зодчества, особливо на Лівобережжі.

У вересні того ж 1963 р. уряд УРСР розпорядився, щоб місцеві органи влади, Міністерство культури, Академія наук провели реєстрацію та паспортизацію визначних історичних, археологічних і мистецьких пам'ятників, подавши до липня наступного року Раді Міністрів УРСР для остаточного затвердження їх списків [40]. Уряд УРСР підсумував роботу щодо реєстрації і паспортизації цих пам'яток [41], але остаточний список не з'явився. Зате побільшало критичних писемних і усних заяв на тему ставлення до об'єктів культурної спадщини в цей складний час першої половини 1960-х років. Маються на увазі лист до ЦК КПУ «Назрілі питання охорони пам'яток культури», підписаний академіком М. Рильським, доктором архітектури Є. Катоніним, художниками К. Томенком, В. Касяном, Г. Меліховим, Г. Довженком, ученим С. Бібіковим й іншими [42], індивідуальні протестні заяви не менш авторитетних особистостей – Г. Логвина, І. Гончара, М. Брайчевського, О. Апанович [43], котрі здебільшого дратували

партійних можновладців. Так, гострокритичну статтю М. Брайчевського ніхто в Україні так і не наважився надрукувати, вийшла вона з окремими скороченнями в московському журналі.

Подія не поодинокі, коли українські подвижники могли реалізувати певні ідеї радше в Москві, ніж в Україні, де завжди була підвищена увага партійно-репресивних органів до національно-культурних проявів. Усунення з найвищих партійно-урядових посад «волонтариста і суб'єктивіста» М. Хрущова (1964 р.) означало, за заявами наступних кремлівських керманічів, повернення до «ленінських норм бережливого ставлення до культурної спадщини», «ідей монументальної пропаганди».

Наразі, ці нові віяння набували переважно агітаційного поширення, оптимізували. Примітною активністю заявила про себе Науково-методична рада з охорони пам'яток культури Міністерства культури СРСР, яка провела влітку 1965 р. декілька пам'ятоохоронних акцій, відрядила в Україну комісію, котра вивчала ці питання у Києві, Чернігові, Львівській і Закарпатській областях, дійшовши висновків, що тут наявні серйозні прорахунки. Скорочення списку пам'яток архітектури в 1956 р. на понад третину проводилося з порушенням положень про науковий облік і охорону пам'яток. Для виправлення наявного стану заявлялося про необхідність упродовж 1965–1966 років унести до списку всі пам'ятки, що перебувають під державною охороною, а також усі виявлені та вивчені пам'ятки архітектури, затвердивши їх у цьому списку. Президія Науково-методичної ради з охорони пам'яток культури Міністерства культури СРСР схвалила звіт і пропозиції комісії й рекомендувала його опублікувати [44]. Звіт справді виявився фаховий, пропозиції раціональні, але в більшості вони залишалися такими.

Тоді ж, у липні 1965 р., уряд УРСР затвердив списки із 374 пам'яток республіканського значення: 115 пам'яток мистецтва, 117 – історії, 142 – археології [45]. Цікаво, що список починається з пам'яток мистецтва, а не з найдавніших – пам'яток археології. Бо перші в ньому – це пам'ятники, бюсти борцям за радянську владу, її вождям, героям війни й соціалістичної праці. Таких у списку було 86.

Ідеологічний підтекст списку очевидний, як і частка пам'яток на Львівщині, що нараховувала 16 пам'яток: 3 – мистецтва (пам'ятники В. Леніну, І. Франку, А. Міцкевичу); 8 – історії (Пагорб Слави, могили І. Труша, С. Крушельницької, Я. Галана, С. Тудора і С. Гаврилюка, М. Шашкевича, І. Федорова, І. Франка); 5 – археології (замочок у Белзі, городище в Підгірцях, с. Звенигород, Буськ, Високий замок у Львові).

Тож, на перший погляд друга державна реєстрація пам'яток культури усіх чотирьох видів наче завершилася, вона охопила 1720 об'єктів, а всього з пам'ятками місцевого значення – майже 22570: мистецтва – 1812, історії –

11551, археології – 7860, архітектури 1346 [46]. Проте мовимо лише про кількісний, але не про якісний бік реєстрації.

Затвердивши списки пам'яток культури, Уряд УРСР зазначив, аби відповідні центральні й місцеві органи влади продовжували роботу щодо вивчення цих пам'яток і при потребі подавали в Раду Міністрів УРСР пропозиції про внесення змін до відповідного списку, зокрема республіканського значення.

Помітними тогочасними подіями стали заснування наприкінці 1966 р. Українського товариства охорони пам'ятників історії і культури (УТОПШК), чого давно домогалася національно свідомо громадськість, прийняття 20 лютого наступного року урядом УРСР постанови «Про стан і заходи по дальшому поліпшенню охорони та збереження пам'ятників архітектури, мистецтва, археології та історії в Українській РСР» [47]. Автори цього документу обурюються вилученням зі списків низки пам'яток, котрі нищилися або були розібрані, а також тим, що відповідні наукові установи не надають уваги проблемам обліку, використання та популяризації пам'яток. Постанова зобов'язала Держбуд УРСР і Міністерство культури УРСР продовжити роботи щодо виявлення, обстеження та паспортизації пам'яток, підготувати до видання в 1968 р. ілюстровані довідники пам'яток, що перебувають під охороною держави.

Наведений пасаж не позбавлений лукавства, бо майже всі ті, котрі «обурюються», декілька років тому із запопадливою наполегливістю вимагали від місцевих чиновників вилучити пам'ятки із державних списків.

Словом, пам'яткоохоронна діяльність, а фактично її імітація набирала обертів, – і це не могло не втішати багатьох наївно свідомих громадян, а новостворене товариство охорони пам'яток навіть величати «Товариством патріотів».

Акцент, попри все, робився переважно на історичних об'єктах, пам'ятках революційної, бойової і трудової слави радянського народу, увінчанні цієї слави у меморіалах, пам'ятниках, знаках, символах тощо, що в низці випадків спричинилося до монументальної гігантоманії, пронизаної міфами та браком мистецької вартості. Суттєво призупинена в часи відлиги, тепер вона активізувалася.

Своєрідним генератором цього процесу були підготовка та помпезне відзначення 20-річчя перемоги над нацистською Німеччиною (1965 р.), 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції (1967 р.), 100-річчя від дня народження В. Леніна (1970 р.), 50-річчя утворення СРСР (1972 р.) тощо. На поповнення історичної спадщини спрямовувалися започатковані в 1965 р. Всесоюзні походи комсомольців і молоді місцями героїчної слави радянського народу, пошук таких місць «червоними слідопитами». Внаслідок цього в центральний штаб таких походів надходили рапорти про виявлені десятки тисяч різних об'єктів, про встановлені знаки, що вражають не стільки реальними відкриттями, скільки приписками, характерними для радянської системи [48].

До чергової ювілейної річниці більшовицького перевороту (1977 р.) історико-культурне надбання УРСР нараховувало 47303 пам'ятки, з них ті, що увінчували більшовицький переворот і громадянську війну – 805, Велику Вітчизняну війну – понад 27 тис., пам'ятників мистецтва – 4991, археології – 10093, архітектури – все ті ж 1346. Щоправда, понад 760 споруд минулого та сучасності значилося у додаткових списках, підготовлених Держбудом УРСР [49].

Тогочасний маніпулятивний підхід до поцінування спадщини з класових, інтернаціоналістських позицій, викладених у постанові ЦК КПУ «Про роботу Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури» (жовтень 1972 р.) [50], критиці книги першого секретаря ЦК КП України П. Шелеста «Україно наша Радянська» [51], рішення травневого 1974 р. пленуму ЦК КПУ, що розглянув питання ідеологічної роботи в Україні [52], озвучив 27 листопада 1976 р. на III з'їзді УТОПК голова правління, багатолітній заступник Голови Ради Міністрів УРСР з гуманітарних питань П. Тронько: «нам чуже сліпе схилання перед старовиною взагалі. Нас повинні насамперед цікавити і приваблювати ті пам'ятники старовини, які відображають боротьбу трудящих мас, проти гнобителів, ті історичні постаті, які надихали і очолювали цю боротьбу.

Але не менш чуже нам і недбайливе, байдуже, а часом нігілістичне ставлення до історичної та культурної спадщини, позначення минувшини загалом ярликом патріархальщини, штучне зміщення подій як у часі, так і в їх конкретно-історичній значимості» [53].

На цій ідеологічній платформі завершувався процес запровадження єдиної уніфікованої форми обліку всіх пам'яток СРСР (березень 1972 р.) [54]. Ці документи вміщують науково-історичну довідку про пам'ятку, що характеризують її громадську, наукову й мистецьку цінності, доповнену світливою і планом розміщення. Документація виготовлялася у трьох примірниках: два українською мовою (для місцевих і республіканських органів), один – російською (для створення Всесоюзного наукового центру документації пам'яток історії та культури). Власне, московські структури насамперед були зацікавлені мати докладну документацію про культурні цінності народів, що входили в радянську імперію.

Виконуючи наказ, відповідні структури України провели семінари, розробили методичні рекомендації, завершивши цю роботу в 1977 р. Паспортизацією охоплено 46 тис. пам'яток археології, історії і мистецтва всесоюзного та республіканського значення водночас проводилася паспортизація понад 2 тис. пам'яток і пам'ятних місць, виявлених додатково [55].

Аналогічна робота здійснювалася щодо пам'яток архітектури, що згідно із Законом СРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» (1976 р.) цей вид названо «пам'ятками містобудування і архітектури». У верес-

ні 1979 р. Рада Міністрів УРСР доповнила список пам'ятками, довівши число їх охоронних номерів до 1790, що охоплювали 3541 пам'ятку [56].

Можна сказати, що «крига скресла», бо постанова ще приписувала Держбуду УРСР, місцевим виконкомом «продовжити роботу по виявленню, вивченню та обліку пам'яток містобудування і архітектури».

«Крига скресла» і стосовно інших видів пам'яток, зокрема монументальної пропаганди, що працювала на увічнення «героїчних сторінок» режиму, історії. Щодо останніх, тут завжди були застереження, щоб у списки не потрапили об'єкти, про котрі режим забороняв згадувати.

У зазначеному ідеологічному контексті в Україні реалізовувалися відповідні заходи, залежно від кількості об'єктів, варті статусу пам'яток, бажання місцевих чиновників, наявних подвижників. Треба зазначити, що з плином часу у списках все більше опинялися пам'ятки не радянської спадщини, хоча наразі вони не могли дратувати владу. Так, на Закарпатті пам'ятками визнано будівлю першої електростанції в Ужгороді, греблю на оз. Синевир, водяні млини й пилорами, кузню Гамора [57], у Львові будинок трамвайного депо тощо.

Львівська обласна влада, на території якої зосереджено багато різних й унікальних реліквій минулого, впродовж 1980–2001 років ухвалила 16 відповідних рішень, внаслідок чого під державною охороною опинилося на загал 8389 пам'яток республіканського і місцевого значення, в т.ч. містобудування і архітектури – 3431, археології – 834, історії – 3822, мистецтва – 301 [58]. Це один із найбільших показників в Україні.

Указані рішення неоднозначні, навіть з елементами парадоксальності. Якщо в першій половині 1980-х років обліково-охоронний процес переважно стосувався т.зв. пам'яток революційної, бойової і трудової слави радянського народу, то в другій половині, коли горбачовська «перестройка» схилялася до пріоритетів загальнолюдських цінностей, відмовляючись від класово-партійних, у рішенні 1987 р. вже наявні об'єкти, до котрих режим ставився стримано або замовчував. У Львові це – будинок Народного дому, в котрому проголошено Західноукраїнську Народну Республіку (1918 р.), місце поховання козаків (1648 р.), могили поета Б.-І. Антонича, архітектора В. Нагірного, художника П. Ковжуна й інші [59].

У травневому 1991 р. рішенні Львівського облвиконкому об'єктів, що імпонували режимові, зовсім нема [60]. Навіть більше: це був час, коли в західноукраїнському регіоні до влади прийшли національно-демократичні сили, домінував антикомуністичний рух, що рішуче відкидав спадщину режиму. На початку осені 1990 р. низка місцевих органів влади Львівщини (міста Червоноград, Борислав, Дрогобич, Радеків, Миколаїв) ухвалили знести пам'ятки вождеві більшовизму В. Леніну, з приводу чого було висловлено

стурбованість Президії Верховної Ради УРСР – вона оцінила це як грубе порушення закону, запропонувала радам переглянути незаконні рішення та зажадала від Ради Міністрів УРСР за участю місцевих рад «організувати інвентаризацію наявних пам'яток історії і культури з метою визнання їх дійсної історико-архітектурної та культурної цінності та обґрунтованості віднесення певної частини до пам'яток республіканського значення» [61].

Львівська громада, новообрані депутати першого демократичного скликання по-своєму сприйняли настанову «інвентаризації» пам'яток: 19 вересня 1990 р. знесли головний пам'ятник В. Леніну, що бовванів від 1952 р., очистили Львів ще від 23 тиражованих погрудь «вождеві». Так же вчинено і з рештою ленінських «творів», встановлених у містах і селах області.

Настала черга позбутися інших об'єктів, виконаних із нетривких матеріалів, або тих, що не мали історичної, наукової та художньої цінності. Рішенням Львівського облвиконкому від 17 вересня 1992 р. з обліку було знято 553 такі пам'ятки, в т.ч. 9 археології, котрі були забудовані, зруйновані або затоплені [62]. Ще 8–10 років до того багато з цих пам'яток було тільки-но внесено у державний список, тепер статус пам'яток вони втратили, зокрема монумент слави Радянської армії, спільно перейменованій у час падіння режиму на «Переможцям над фашизмом» (біля якого гуртуються й досі адепти комуністичної ідеології та проросійські елементи) [63], пам'ятники І. Федорову, Ю. Великановичу у Львові, бійцям Першої кінної армії у смт. Олеську. Наразі, на відміну від інших аналогічних пам'ятників, вони не знесені, тому й про них мова.

Запитання, чим керувалися органи, вносячи ці об'єкти в списки, навіть не риторичне: їх замовляли, помпезно відкривали, винятково керуючись виключно ідеологічною метою.

Розвал радянської імперії та проголошення України незалежною державою вимагали навести лад у пам'яткоохоронній системі, визначитися з критеріями справжніх цінностей у культурній спадщині, що відповідали б міжнародним нормам, які радянський режим майже не враховував, інтересам українства. На порядок денний зринуло питання укладання Державного реєстру, про що заявлено в «Основах законодавства України про культуру», прийнятих 14 лютого 1992 р. Верховною Радою України. У Державний реєстр повинні вноситися «унікальні цінності матеріальної та духовної культури, а також культурні цінності, що мають виняткове історичне значення для формування національної самосвідомості українського народу, визнаються об'єктами національного культурного надбання» [64].

Поняття «унікальні цінності», як і цінності «виняткового історичного значення», не пояснюється. Зрозуміло, їх повинні визначати професіонали, опираючись на об'єктивні фактори та керуючись національними інтересами.

12 серпня того ж року Кабінет Міністрів України зобов'язав відповідні структури укласти такий реєстр згідно із затвердженим «Положенням» [65].

Про роботу над Державним реєстром національного культурного надбання, завершено в червні 1999 р., інформував часопис «Пам'ятки України» у двох спецвипусках. Держбуд затвердив 3541 пам'ятку містобудування і архітектури [66], Міністерство культури України – решту підпорядкованих йому видів у кількості 602 пам'ятки, застерігши, що в список не внесено низку об'єктів, як-от могилу і пам'ятник Т. Шевченку в Каневі, городище античного Пантікапея тощо, оскільки вони належать до складу відповідних заповідників. Останніх зі статусом національних і державних нараховувалося 50 [67].

Укладання відомствами Державного реєстру своєрідно стимулювали розробку й ухвалення 8 червня 2000 р. Закону «Про охорону культурної спадщини», що вигідно відрізняється від радянського попередника, насамперед широким діапазоном критеріїв для визначення цінностей об'єкта, ліквідує давно набридлу фахівцям міжвідомчу розпорошеність пам'яток, утворює єдиний Центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини з широкими повноваженнями в особі Міністерства культури України. В даному законі визначені терміни, класифіковані об'єкти культурної спадщини, що поділяються за типами на споруди (витвори), комплекси і визначні місця, за видами на археологічні, історичні, монументального мистецтва, архітектури та містобудування, садово-паркового мистецтва і ландшафтні, а за категоріями на національного і місцевого значення; вписані норми їх занесення до Державного реєстру чи вилучення з нього. Операції з пам'ятками першої категорії здійснюються Кабінетом Міністрів України, другої – місцевими органами влади [68].

Закон суттєво наближений до міжнародних приписів і норм, зокрема знакової «Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини» ЮНЕСКО від 16 листопада 1972 р. [69].

Більш фахового рівня надали Законові внесені у 2004 р. зміни та доповнення до більшості статей. Зокрема, окремим видом пам'яток визнано об'єкти науки і техніки, а критерієм цінностей – архітектурний чинник. Проте в ст. 13 (п. 1), напевно через недогляд, він випущений [70].

Укладення списків Державного реєстру та ухвалення Закону України «Про охорону культурної спадщини» стали фактологічною та нормативною базою для Кабінету Міністрів України щодо вирішення питання про Державний реєстр. 27 грудня 2001 р. уряд ухвалив порядок визначення категорій пам'яток із метою занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру, зобов'язав Міністерство культури і Держбуд затвердити облікову документацію, що включає облікову картку, паспорт, коротку історичну довідку, акт технічного стану, довідку про майнову цінність об'єкта.

Цінність об'єкта національного значення повинна відповідати критерію автентичності, а також принаймні одному з таких критеріїв у межах країни: а) вони справили значний вплив на розвиток культури, її складових; б) пов'язані з історичними подіями; в) репрезентують шедевр творчого генія, стали етапними творами видатних митців; г) були витворами зниклої цивілізації чи інших митців.

Аналогічні критерії визначено і для об'єктів місцевого значення, але в межах регіону, певного населеного пункту чи національної меншини або етнічної групи [71].

Урядові критерії увібрали окремі слухні міркування науковців, які висловлювалися на цю складну й остаточно не вирішену проблему [72].

27 грудня 2001 р., Кабінет Міністрів України ухвалив постанову про занесення пам'яток національного значення у Державний реєстр: історії – 140, монументального мистецтва – 44, археології – 415, а також опублікував список 57 заповідників [73].

Підготовлений реєстр Міністерства культури зазнав деяких корекцій, його доповнено пам'ятниками М. Грушевському, П. Сагайдачному, монументом Незалежності, що в Києві, половецькими кам'яними скульптурами в Асканії-Новій, 25 пам'ятками історії, окремі з яких можна вважати як ностальгію за революційно-мілітарним минулим; водночас вилучено пам'ятник загиблим у Бабиному Яру (Київ) і 11 пам'яток археології в різних областях.

Отже, укладення Державного реєстру нерухомих пам'яток України національного значення в кількості 4143 пам'ятки на початку XXI ст. номінально завершено. Мовимо так, бо Кабінет Міністрів України досі не затвердив Державний реєстр пам'яток архітектури та містобудування, тому заявляти про наявність реального повноцінного реєстру не доводиться.

Попри цей недолік, маємо підстави стверджувати, що пам'яткоохоронні нормативно-законодавчі заходи як ніколи були виведені на належний рівень. Інша справа, що з реалізацією їх майже все по-старому: вони не чинні, руйнівники пам'яток майже безкарні.

Позитивні та негативні явища в культурній спадщині дали підстави Верховній Раді України обговорити 10 вересня 2002 р. це питання [74]. Важливо, що до його обговорення оприлюднено розмаїті інформаційно-статистичні дані щодо культурного надбання, зокрема про кількість пам'яток місцевого значення в кожній області. З'ясовується, що станом на 1 січня 2002 р. їх нараховувалося в Україні 125566, а всіх 129708, а також 62 заповідники. П. Тронько у дещо пафосному інтерв'ю «Золотий гомін давнини» заявляє, що на державному обліку перебуває понад 150 тис. пам'яток [75]. Цю «універсальну цифру» можна надібати і в інших публікаціях. У Законі України «Про затвердження загальнодержавної програми збереження і використання об'єктів культур-

ної спадщини на 2004–2010 рр.» (2004 р.) мовиться про 130789 пам'яток [76]. Ще одне джерело подає таблицю динаміки зменшення їх кількості від 131293 у 2003 р. до 124093 у 2007 р. [77].

Це розбурхане статистичне «розмаїття», де цифри не стикаються навіть у межах національних об'єктів, не говорячи про об'єкти місцевого значення, не може не викликати невдоволення, навіть обурення. Ще більше – суттю спадщини. Збігло понад 15 років як українство висловилося за незалежність, за звільнення від комуністичних привидів, але вони виявилися живучими. Відносно невелика Хмельницька область спромоглася надбати аж 474 пам'ятки, з яких 291 вшановують В. Леніна, його вчителів і соратників [78]. Говорити про якісь мистецько-естетичні вартості цих аматорсько-тиражованих ідолів немає жодних підстав. Аналогічна картина спостерігалася у більшості областей, особливо на південно-східних теренах. У 2008 р., внаслідок позиції Президента України В. Ющенка, проведено інвентаризацію наявних списків, що завершилася вилученням 2578 пам'ятників комуністичним діячам, аналогічних пам'яток історії [79]. Не важко з'ясувати, що культурна спадщина України скоротилася до 121515 пам'яток. А ще вогонь спопелив десятки дерев'яних церков, завалився ряд мурованих споруд, інших вилучили зі списків, бо на них кинули око захланні бізнесмени. У Києві ця рейдерська вакханалія особливо показова. У Львові в історичному середмісті теж умудряються забудовувати привабливі ділянки.

З усього мовленого не треба очікувати на стабільний Державний реєстр культурного надбання України, він зазнає як об'єктивних корекцій, так і антропогенних втручань. Важливо, щоб вони були публічними, відомі широкому загалові.

Певною мірою сприйнято як несподіванку чергову постанову від 3 вересня 2009 р. Кабінету Міністрів України «Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» [80]. Постанова стосується пам'яток історії, монументального мистецтва й археології, нею ліквідовані відповідні постанови 1965 і 2001 рр.

Державний реєстр містить 625 пам'яток, в т.ч. 161 – історії, 34 – монументального мистецтва і 417 – археології, 13 – зі спареними номінаціями (себто зарахованими до двох і більше видів пам'яток). Приміром, могила Т. Шевченка і пам'ятник на його могилі віднесено до пам'ятки історії і монументального мистецтва, Олешківська Січ (Херсонщина), що числилася серед археологічного надбання, отримала ще статус пам'ятки історії. Обліковано декілька пам'яток науки і техніки, ландшафтних пам'яток.

Але більшості особливості черговому Державному реєстру надає комплектація об'єктів за територіальним принципом, себто яких і скільки їх, наприклад, у Севастополі, Тернопільській області, районі; кожний з них має охо-

ронний номер у даних межах. Байкове кладовище у Києві «персоналізоване» 87 могилами видатних і не дуже постатями, серед яких «радянський партійний і державний діяч», одіозний В. Щербицький, маловідома письменниця В. Василевська; занесено в Державний реєстр і столичне Лук'янівське кладовище з чотирма могилами, стільки ж могил виокремлено на Личаківському цвинтарі у Львові: І. Франка, І. Труша, С. Крушельницької і М. Шашкевича.

Щодо занесених прізвищ у Державний реєстр виникають запитання, але ще більше їх до незанесених. Це торкається поховань значно позитивнішого радянського партійного і державного діяча П. Шелеста на Байковому кладовищі, славетного співака А. Солов'яненка в с. Козин (Київщина), патріарха Київського і всієї Руси-України Володимира (Романюка) на Софіївській площі в Києві, художника Й. Бокшая (Ужгород), вченого В. Гнатюка, гімнаста В. Чукаріна, композитора В. Івасюка, художника М. Бідняка та багатьох інших, що поховані на Личаківському кладовищі Львова. Пропоноване останнє сприймається сумнівно, бо Личаківський цвинтар, де на 42 га знаходиться близько 300 тис. поховань [81], є музеєм-заповідником, статус котрого зобов'язує охороняти все в набутому вигляді.

Новий Державний реєстр не уник попередніх вад, зберігши для низки об'єктів стару «прописку». Монумент на честь надання Києву Магдебурзького права «міцно застовпичений» в історичному виді, хоча його місце серед мистецьких витворів. Одночасно серед останніх опинилася майже невідома церква 1886 р. с. Мацошин (Львівщина), а половецькі кам'яні скульптури перенесено в археологічне надбання. Пам'ятникові І.Франку у Львові надано статус національного, а пам'ятник П. Сагайдачному, Знак на честь засновників Києва і монумент Незалежності цього статусу позбавлено.

Словом, до чинного Державного реєстру зауважень і претензій чимало, якщо врахувати ще пристрасні та в низці видів небезпідставні публікації на Інтернет-сайті М. Жарких.

Значно більше зауважень викликає Державний реєстр місцевого значення. Він наповнений основним масивом культурної спадщини, утворює своєрідне тло, де є чимало об'єктів, котрі не гірші тих, що опинилися в ранзі національному. Про недоречності й парадокси в цій ділянці обліку наведено багато фактів [82], тому переповідати їх немає сенсу. Скажемо лишень про два. У Винниках (Львів) взято на облік хату, збудовану 1975 р. на місці спальної, в котрій мешкав до 1962 р. художник М. Федюк, а про його могилу забуто; у Хусті охороняється не будинок, де збирався сойм Карпатської України, а таблиця на ньому як пам'ятка історії.

Не можна вважати, що все гаразд із пам'ятками найвищої категорії, тобто ті, які внесла ЮНЕСКО у Список всесвітньої спадщини. Собор св. Софії і Києво-

Печерська лавра, котрі вписані 1990 р. під одним номером, були реальними претендентами на вилучення зі Списку в червні 2013 р. через системну забудову буферних зон цих об'єктів. Аналогічні погрози періодично зринають стосовно історичного центру Львова, що у Списку від 1998 р. На жаль, місцева і столична влади дають підстави для цього [83]. У 2011 р. в Списку опинився архітектурний ансамбль Чернівецького університету – колишня резиденція митрополитів Буковини і Далмації, у 2013 р. – стародавнє місто Херсонес Таврійський і його хора в Севастополі, 16 дерев'яних церков XVI–XIX ст. Карпатського регіону Польщі й України, з яких половина на теренах Закарпатської, Івано-Франківської та Львівської областей; а також геодезичну дугу Струве (транскордонний об'єкт, який охоплює територію України і ще кількох країн), букви праліси Карпат на території України, Словаччини та Німеччини.

У тому, що українська доля у Списку всесвітньої спадщини, який тепер нараховує 981 об'єкт, розташованих у 160 країнах, досі була надскромною, вбачаємо, принаймні, дві причини: занедбаністю національних пам'яток і небажанням чиновників займатися оформленням документації, тобто, переконуювати експертів ЮНЕСКО в незаперечних цінностях пам'яток, запевнювати належно їх утримувати тощо.

Міжнародні та вітчизняні приписи вимагають публічності у пошуках, дослідженнях та обліку об'єктів, узятих під охорону. З'ясується, це теж марудна справа, якщо нею займатися спорадично, по-компанійському. Ще в 1967 р. зринув задум у Міністерстві культури СРСР видати «Свод памятнков истории и культуры народов СССР», який мав би стати офіційним державним документом. Прологом цієї великодержавницької витівки була згадувана вимога 1972 р. про запровадження уніфікованого обліку пам'яток російською. З Москви надійшло на місця аж 8 спеціальних випусків «Методических рекомендаций» як правильно укладати «Свод».

Узагальнивши московські циркуляри, наукові інституції України підготували відповідні рекомендації щодо роботи над «Сводом», обсягом у 11 друк. арк. [84]. Планувалося видати 27 томів «Свода» – по одному з кожної області, а також по містам Київ і Севастополь.

Як певну апробацію «Свода» можна сприймати довідник-каталог Держбуду «Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР», передбачений постановою Ради Міністрів УРСР 1976 р. [85]. Видання, якщо не брати до уваги його російськомовність, фахове й поціноване дослідниками, чого не скажемо про іншу «апробацію» – каталог-довідник «Памятники истории и культуры Украинской ССР», підготовлений АН УРСР, Інститутом історії УРСР та УТОПК [86]. Це своєрідний «звіт-парад» минулих, а особливо новітніх, соціалістичних надбань українського народу, в братерській сім'ї СРСР, про що

пафосно пише в дусі тез про 300-річчя возз'єднання України з Росією та брежнєвського застою П. Тронько в передмові. Наявні в ньому 48662 пам'ятки в абсолютній більшості віднесемо, скажемо, до монументальної продукції, серед якої, за підрахунком М. Жарких, 4700 різного штибу пам'ятників В. Леніну. Кольорові світлини фіксують і низку сучасних, вдалих архітектурних споруд, але вони не були пам'ятками.

У згаданому каталозі, фактично, відсутні класифікація, категорійна приналежність пам'яток, що нівелює їхню наукову цінність; він побудований (як і попередній довідник) за адміністративно-територіальним поділом УРСР, що, зрештою, не є великим ганджем; гірше – бо місцезнаходження пам'яток починається з назви вулиці, площі, проспекту, що затрудняє пошук пам'ятки. Ще гірше, бо «українські» укладачі перейменовують назви на російську. Де мав би львів'янин шукати у рідному місті вулиці «17 сентября», «Первого мая» або «Советскую» тощо? У каталозі наявна низка й інших фактажних «ляпів».

Каталог-довідник «Памятники истории и культуры Украинской ССР» побачив світ, коли горбачовська «перестройка» сягала піку кризи, тож питання випуску «Свода» затягувалося. Його проект виконала тільки Білоруська РСР. В Україні видано перший том «Зводу» лише 1999 р., присвячений Києву. Добре, що пізно, бо в ньому поменшало пам'ятників більшовицьким злочинцям, але побільшало пам'яток української культури, зник антирелігійний прес. Погано, що ця потрібна справа вгасла не без в'ялих і безгрошових нагадувань столиці місцевим чиновникам.

У грудні 2000 р. вийшов «серйозніший» документ – Указ Президента України Л. Кучми «Про забезпечення підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України» з визначеним терміном до 2010 р. [87]. Наче переймався «Зводом» і наступний Президент України В. Ющенко. Але...

Поки побачить світ престижний і стабільний «Звід», яким його уявляли ініціатори, чи не краще випускати щось скромніше, недороге, але фахове й регулярне інформаційне видання про ситуацію в культурній спадщині – здобутки й втрати, що її супроводжують і будуть супроводжувати. У 70-80-х роках минулого століття видані «Довідники з археології України» щодо кількох областей ротапринтним способом на газетному папері, від чого їхня наукова вартість не стала меншою. Десять років тому у Львові побачив світ каталог-довідник пам'яток історії та мистецтва області – на загал корисний, але не позбавлений недоглядів [88].

Давно непокоїть науковців і доля українських сіл, які мають свою неповторну спадщину, котрій загрожує зникнення. Окремим будівлям «поталанило», бо опинилися в музеях народної архітектури та побуду просто неба у Львові, Києві, Переяславі-Хмельницькому тощо, інші окремі об'єкти вдало-

ся зберегти на місцях, зокрема є досвід закордонний (Балкани, Скандинавія). Часопис «Пам'ятки України» відвів сторінки, на яких оприлюднили своє бачення проблеми знаючі Л. Прибєга і З. Гудченко [89]. Перший вважає, що таких сіл є понад 300, з них майже 80 мають різноманітні історико-мистецькі цінності. Першочергове завдання – їх треба вивчати й розробити на цій основі генеральні плани забудови, щоб уникнути руйнації. Робота велика, для чого потрібні зусилля багатьох наукових установ і фахівців, а також гроші. Зоя Гудченко нарікає, що за останні 70 років названою проблемою не займалися, і це привело до нівелювання особливостей забудови, втрати самобутності сіл. Щоб виправити становище, потрібна тотальна інвентаризація історичних сіл. У 1989 р. наукові інституції склали перелік, який охоплює 1400 поселень, 321 місто, 336 селищ міського типу. Рахунок не остаточний.

Редакція часопису «Пам'ятки України», зазначивши актуальність порушеної проблеми, вважає, що в ній треба, по-перше, не змішувати населені пункти різної типології, по-друге, є села, що завжди були такими, по-третє, є села, котрі стали селищами міського типу або містами, по-четверте, є містечка (міста), що деградували, перетворились на села, хутори, тобто, ніколи не мали самостійного значення. Тому характер спадщини в них різний і цінності їх збереження відмінні. Не годиться залучати до сіл міста. Для сіл треба завести іншу облікову документацію (облікові картки, паспорти, історико-архітектурні опорні плани, проекти зон охорони пам'яток), а також розробити класифікації за ступенем їх цінності. До вивчення сіл залучати фахівців, але тільки не архітекторів, які вже напланували і спотворили села. Часопис опублікував список 79 найважливіших історичних сіл України та їх пам'яток [90].

Знадобився тривалий час, аби Кабінет Міністрів України частково відреагував на цю проблему. 26 липня 2001 р. він затвердив список 399 історичних населених місць (міст і селищ міського типу) України, починаючи від Києва, усіх обласних центрів, щоб відповідні органи продовжили до 2005 р. роботу з виявлення та дослідження сіл для занесення їх до Списку історичних населених місць України, а до 2003 р. забезпечили роботу й затвердили науково-проектну документацію з визначення меж історичних ареалів цих місць внесених до зазначеного Списку [91].

Наскільки продуктивною була праця, адресована науково-дослідницьким установам, наразі невідомо.

Загалом, з усього вище сказаного можна твердити наступне: історія, теорія і практика виявлення, вивчення, класифікації і державної реставрації об'єктів культурної спадщини України не тільки довготривала, але й досі не доведена до логічного завершення. Найприкріше, що найбільш престижний вид пам'яток – архітектури і містобудування – залишається поза увагою

Кабінету Міністрів України; не вписані в єдиний блок спадщини об'єкти садово-паркового мистецтва, ландшафтні, не викликають зацікавлення пам'ятки науки і техніки.

Очевидно ці та інші прогалини й недоліки насамперед треба адресувати Центральному органів виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

Джерела та література

1. В ухваленому Законі 2000 р. містився й «антропологічний» чинник, який у доповненому Законі 2004 р. зомусь відсутній // Відомості Верховної Ради. – 2000. – № 39. – Ст. 333; 2005. – № 5. – Ст. 114.
2. Маються на увазі: Міжнародний досвід охорони культурної спадщини та пам'яткоохоронне законодавство України. Матер. конф. (18-19 квітня 2002 р.) – К.: Стило, 2002. – 195 с.; Зошит 1. Пам'ятки історії та культури України: дослідження та збереження. К.: 2005. – 240 с., іл.; *Семенчук А.О.* Теорія і практика набуття статусу «пам'ятки» об'єктом культурної спадщини // Праці Центру пам'яткознавства. – Вип. 21. – К., 2012. – С. 11–17. Див. також Інтернет-сайт М.І. Жарких тощо.
3. *Серкіз Я.* Історичне краєзнавство. – Львів: Львів. обл. наук.-метод. ін-тут освіти, 1995. – С. 8.
4. *Бадяк В.* Краєзнавчі джерела Галичини: методи дослідження і правова охорона // Історичні пам'ятки Галичини. Матер. другої наук.-краєзн. конф. 21 лист. 2002 р. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 277.
5. Пам'ятки України. – 1988. – № 4. – С. 4-6; 1989. – № 2. – С. 14-19, 21-25; 1990. – № 2. – С. 62-63; 1991. – № 2. – С. 36-44.
6. Пам'ятки України. – 1988. – № 4. – С. 4.
7. *Федорів Р.* Могила на Україні // Дзвін. – 1990. – Ч. 7. – С. 69–82.
8. Пам'ятки України. – 1991. – № 2. – С. 56. У цьому числі часопису див.: *Мацюк О.* Фортеці й замки України. – С. 56–60; *Рождко М.* По дорозі на Галич. – С. 61–62.
9. *Бадяк В.* Становлення засад пам'яткоохоронної роботи у Львові // Праці центру пам'яткознавства. Вип. 18. – К., 2010. – С. 26; *Яремич Г.* Охоронні та пам'яткознавчі традиції Львова // Галицька брама. – 1996. – № 15. – С. 18.
10. *Михайловский В.В.* Реставрация памятников архитектуры. Развитие теоретических концепций. – М.: Стройиздат, 1971. – С. 86.
11. *Яремич Г.* Вказана праця. – С. 18–19.
12. Архітектура Львова. Час і стилі. XIII–XXI ст. – Львів: Центр Європи, 2008. – С. 574; *Яремич Г.* Вказана праця. – С. 18.
13. *Яремич Г.* Вказана праця. – С. 19.
14. Галицька брама. Військові поховання. – 1999. – № 5–6. – С. 1–32.
15. Митці України. Енцикл. довід. – К.: УЕ, 1992. – С. 235.
16. Енциклопедія українознавства. Перевид. в Україні. – Т. 10. – Львів: НТШ, 2000. – С. 3618.
17. Известия ЦК КПСС. – 1990. – № 4. – С. 191.
18. *Ленін В.І.* Про культуру. – К.: Політвидав України, 1981. – С. 150.
19. Собрание указаний РСФСР. – 1924. – № 18. – Ст. 179.
20. Збірник узаконень УРСР. – 1926. – № 32–33. – Ст. 259.
21. *Акуленко В.І.* Охорона пам'яток культури в Україні (1917–1990). – К.: Вища школа, 1991. – С. 87.
22. Культура і побут. – 1927. – 24 трав.
23. *Дубровський В.В.* Історично-культурні заповідники та пам'ятки України. – Х., 1930.
24. Охорона пам'яток культури на Україні. Зб. 1. – Харків, 1927. – С. 7.
25. *Акуленко В.І.* Вказана праця. – С. 97–98.
26. Там само. – С. 99–100.
27. Законодавство про пам'ятники історії та культури. Зб. норм. актів. – К.: Політвидав України, 1970. – С. 235–237.

28. *Акуленко В.І.* Вказана праця. – С. 90; *Равикович Д.А.* Охрана памятников истории и культуры в РСФСР (1917–1927) // НИИ музееведения и охраны памятников истории и культуры. Вып. 22. – М., 1970. – С. 50–51.
29. *Равикович Д.А.* Вказана праця. – С. 69.
30. *Акуленко В.І.* Вказана праця. – С. 124.
31. Там само. – С. 126; Репресоване краєзнавство (20–30-і роки). – К.: Рідний край, 1991. – 478 с.; іл.
32. Збірник законів УРСР. – 1940. – № 7. – Ст. 46.
33. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. Зб. док. у 2-х т., Т. II (червень 1941–1960 рр.). – К.: Держполітвидав України, 1961. – С. 87–90.
34. Охрана памятников истории и культуры. Сб. докум. – М.: Сов. Россия, 1973. – С. 65–75.
35. Законодавство про пам'ятники історії та культури... – С. 37–46.
36. Там само. – С. 121, 139, 335.
37. Пам'ятники архітектури Української РСР, що перебувають під державною охороною. – К.: Держ. вид. літер. з буд. і архіт. УРСР, 1956.
38. Збірник постанов УРСР. – 1962. – № 1. – Ст. 12.
39. Там само. – Ст. 11; Законодавство про пам'ятники історії та культури. – С. 244–298. Кількісна різниця між пам'ятками і охоронними номерами полягає у тому, що ряд пам'яток є комплексами (ансамблями), котрі мали «свої» об'єкти. Приміром, пл. Ринок у Львові під № 326 охоплювала 46 таких об'єктів, які є визначні пам'ятки: житлові будинки і 4 фонтани.
40. Законодавство про пам'ятники історії та культури... – С. 89.
41. Архів Міністерства культури УРСР, ф. 4, оп. 10, спр. 230, арк. 67.
42. Там само, спр. 152, арк. 15–32.
43. *Брайчевский М.Ю.* Сохранить памятники истории // История СССР. – 1966. – № 2. – С. 205–226; *Логвин Г.Н.* Любімо, оберігаймо // Літ. Україна. – 1963. – 13 верес.
44. *Бадак В.П.* Реалії та імітації охорони пам'яток культури Львова в роки застою // Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуман. науки. Вип. 10. – Львів: Вид. Львів. комерц. акад., 2011. – С. 442; Архів Міністерства культури УРСР, ф. 4, оп. 10, спр. 255, арк. 169–186, 189–191.
45. Збірник постанов УРСР. – 1965. – № 7. – Ст. 100.
46. Там само; Законодавство про пам'ятники історії та культури... – С. 90–121, 244–298; Архів Міністерства культури УРСР, ф. 4, оп. 10, спр. 230, арк. 59.
47. Збірник постанов УРСР. – 1967. – № 2. – Ст. 17.
48. ЛКСМ України в цифрах і фактах. Довід. Вид. 2-е, доп. – К.: Молодь, 1978. – С. 106–107.
49. Пам'ятки України. – 1977. – № 1. – С. 38; Архів Держбуду УРСР. Відділ охорони пам'яток архітектури. 1976. – Кн. 1, арк. 15.
50. *Бадак В.* Руїнація культурної спадщини як метод денационалізації українського народу (слідками маловідомого документа) // Вісник Львівської академії мистецтв. Вип. 6. – Львів, 1995. – С. 33–41; Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 10, спр. 1183, арк. 6–10, 15–19.
51. Про серйозні недоліки та помилки однієї книги // Комуніст України. – 1973. – № 4. – С. 77–82.
52. Радянська Україна. – 1974. – 17 трав.
53. Звіт голови правління III з'їзду УТОШК П. Тронька [24 лист. 1976 р.] // Пам'ятники України. – 1977. – № 1. – С. 36.
54. Советское законодательство о памятниках истории и культуры. Сб. докум. и матер. (1917–1972 гг.). – Минск: Полымя. 1972. – С. 302–303.
55. Методичні рекомендації з деяких питань проведення паспортизації пам'ятників культури за єдиною уніфікованою формою обліку. – К., 1974; Соціалістична культура. – 1975. – № 11. – С. 37; 1977. – № 3. – С. 43; *Чайковський С.* Паспортизація пам'ятників республіки // Пам'ятники України. – 1977. – № 2. – С. 46–48; *Його ж* Паспортизацію пам'ятників завершено // Пам'ятники України. – 1978. – № 2. – С. 42–43.
56. Зібрання постанов Уряду УРСР. – 1979. – № 10. – Ст. 71.

57. *Бадяк В.* Пам'ятки Закарпаття у Державному реєстрі культурного надбання // Вісник Львівської національної академії мистецтв (ЛІНАМ). Спецвип. II. – Ужгород: Гражда, 2006. – С. 105–117.
58. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. Р-221, оп. 2, спр. 8505, арк. 99–107; спр. 10075, арк. 24–39; оп. 3, спр. 156, арк. 12–16; спр. 996, арк. 315–326; спр. 1241, арк. 207–215; спр. 1259, арк. 142–153; оп. 4, спр. 89, арк. 118–123; спр. 146, арк. 170–184; спр. 229, арк. 262–289; *Культура і життя.* – 2002. – 4 верес. – С. 3.
59. ДАЛО, ф. Р-221, оп. 3, спр. 449, арк. 43, 73–79.
60. Там само, арк. 39, 43–79.
61. У Президії Верховної Ради УРСР // *Радянська Україна.* – 1990. – 13 верес. – С. 1.
62. ДАЛО, ф. Р-221, оп. 3, спр. 1313, арк. 316–341.
63. *Бадяк В.* Символ тоталітаризму // *Львівська газета.* – 2007. – 4 черв. – С. 4.
64. *Відомості Верховної Ради України.* – 1992. – № 21. – Ст. 294.
65. *Зібрання постанов Уряду України.* – 1992. – 9. – Ст. 220.
66. *Пам'ятки України.* – 1999. – Ч. 2–3. – С. 1–174.
67. *Пам'ятки України.* – 2000. – Ч. 2. – С. 1–48.
68. *Відомості Верховної Ради.* – 2000. – № 39. – Ст. 333.
69. *Культурна спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорона культурно-історичного середовища.* Зб. офіц. докум. – К.: Істина, 2002. – С. 294–301. Президія Верховної Ради УРСР ратифікувала конвенцію лише у 1988 р.
70. *Відомості Верховної Ради.* – 2005. – № 5. – Ст. 114.
71. *Правова охорона культурної спадщини.* Зб. док. – К.: ХІК, 2006. – С. 393–396.
72. *Актуальні питання виявлення і дослідження пам'яток історії та культури.* – К., 1999; *Брайченко М.* Час і пам'ятки. До проблеми поняття «пам'ятки історії та культури» // *Пам'ятки України.* – 1986. – № 2. – С. 36–39; *Інструкція о порядке учета, обеспечения сохранности, содержания, использования и реставрации недвижимых памятников истории и культуры СССР.* – М. 1986.; *Тимофієнко В.* Критерії поцінування пам'яток історії // *Пам'ятки України.* – 1988. – № 3. – С. 19, 42.
73. *Правова охорона культурної спадщини.* – С. 393–396.
74. *Культура і життя.* – 2002. – 18 верес.
75. *Культура і життя.* – 2002. – 4 верес. – С. 2.
76. *Відомості Верховної Ради.* – 2004. – № 32. – Ст. 390.
77. *Український музей.* – 2008. – № 1 (18). – С. 2.
78. *Культура і життя.* – 2002. – 4 верес. – С. 3.
79. *Знаки тоталітарного молоху, які не увійшли до Державного реєстру нерухомих пам'яток України* // *Культура і життя.* – 2009. – 49/50; 51/52.
80. *Урядовий кур'єр.* – 2009. – 23 верес. (№ 174). – С. 7–17.
81. *Лутій Г.* Львівський історико-культурний музей-заповідник «Личаківський цвинтар»: Путівник. – Львів: Каменяр, 1996. – С. 9.
82. *Акуленко В.І.* Вказана праця. – С. 222; *Бадяк В.* Пам'ятки Львівщини у Державному реєстрі національного культурного надбання // *Історичні пам'ятки Галичини.* Матер. 3-ї наук.-красн. конф. – Львів, 2005. – С. 370–383; *Його ж.* Пам'ятки Закарпаття у Державному реєстрі... – С. 105–117.; *Його ж.* Практичні проблеми державної реєстрації об'єктів культурної спадщини // *Пам'ятки України.* – 2008. – Ч. 2. – С. 97–102;
83. *Бадяк В.* Історичний центр Львова у Списку всесвітньої спадщини: здобутки та проблеми // *Праці центру пам'яткознавства.* Вип. 21. – К., 2012. – С. 32–48; *Його ж.* Пам'яткоохоронне місто // *Львівська газета.* – 2013. – 18 квіт.; *Історичний центр Львова. 10 років під охороною ЮНЕСКО* // *Галицька брама. Світова спадщина.* – 2008. – № 12. – С. 1–28.
84. *Методические рекомендации для подготовки томов «Свода памятников истории и культуры народов СССР» по Украинской ССР.* – К., 1981. – 208 с.
85. *Зібрання постанов Уряду УРСР.* – К.: Політвидав України, 1979. – № 10. – Ст. 71; *Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: Ил. справ.-катал.* В. 4-х т. – К.: Будівельник, 1983–1986.

86. Памятники истории и культуры Украинской ССР. Каталог-справ. – К.: Наук. думка, 1987. – 746 с.
87. Права охорона культурної спадщини. – С. 257–258.
88. *Бадяк В.* Пам'ятки Львівщини... – С. 379–380; *Його ж.* Наше надбання або Як влада опікується культурною спадщиною // Львівська газета. – 2005. – 22 черв. – С. 7; Пам'ятки історії та мистецтва Львівської області. Каталог-довід. (М. Зобків, Л. Перейма, Я. Огоновська). – Львів: Новий час, 2003. – 160 с.; іл.
89. *Гудченко З.* Скільки в нас історичних сіл? // Пам'ятки України. – 1995. – Ч. 1. – С. 70–71; 73; *Прибєга Л.* Збережімо історичні села // Там само. – С. 80–81.
90. Там само. – С. 71–72, 80–81.
91. Права охорона культурної спадщини. – С. 382–392.

***Бадяк В.П.* Теоретические и практические методы учета объектов культурного наследия**

Предложено изложение теоретических и практических методов учета объектов культурного наследия Украины в исторической ретроспективе, указано на сложность, несовершенство в этой работе, обусловленное не столько объективными, сколько субъективными факторами, доминированием идеологических принципов в тоталитарный период.

Ключевые слова: теория, практика, учёт, культурное наследие, объект, памятник, реєстр.

***Badyak V.P.* Theoretic and practical methods of registration objects of cultural heritage**

In the article practical and theoretic methods of registration objects of cultural heritage of Ukraine are exposed in the historical retrospective. It is stressed on the complication and incompleteness of this activity caused with subjective causes rather than objective and by domination ideological principles of totalitarian period.

Keywords: theory, practice, registration, cultural heritage, object, monument, register.

Подано до друку: 18.09.2013 р.

УДК: 902.001:[930.2:069.01]

Н.М. СИЛЕНОК

Проблеми збереження пам'яток історії та культури України

У роботі висвітлені сучасні процеси, які відбуваються у сфері збереження пам'яток внаслідок урбанізації, розвитку техніки і нових технологій будівництва, еволюції міської та сільської інфраструктури й відсутність налагодженої роботи первинних пам'ятоохоронних організацій.

Ключові слова: пам'ятки, культурна спадщина, громадські організації, пам'яткоохоронна справа.

Важлива роль у розбудові незалежної України, відродженні духовності, історичної пам'яті народу належить національній культурній спадщині та її невід'ємній складовій – пам'яткам історії та культури. Підвищення інтересу суспільства до джерел духовності, вивчення багатовікових традицій актуалізує дослідження проблем історії культури, стимулює узагальнення та критичний аналіз попереднього спадку в цій важливій сфері.